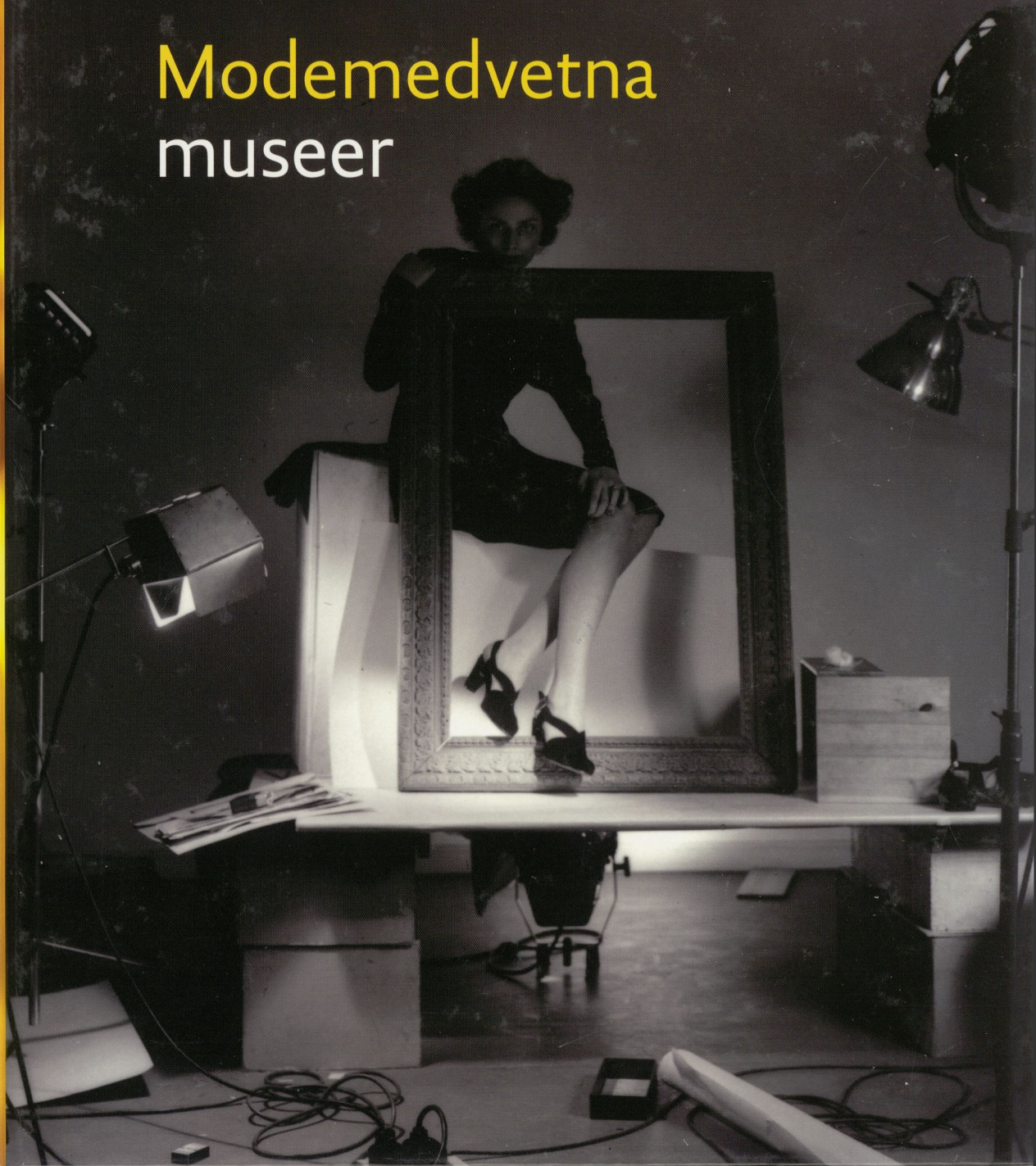

Modemedvetna museer

Modemedvetna
museer

FATABUREN 2010

Modemedvetna museer

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2010

Red. Christina Westergren och Berit Eldvik

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2010
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsfoto Kerstin Bernhard (framsida) och Mats Landin, Nordiska museet
För- och eftersättsblad Detalj av klänning från 1860-talet. Foto Mats Landin, Nordiska museet

Tryckt hos NRS Tryckeri, Huskvarna 2010
ISSN 0348 971 x
ISBN 978 91 7108 540 5

Kvinna i Rättviksdräkt. Foto E. Arnberg 1873, Nordiska museet.

Dräktbild, modebild, tidsbild

I Nordiska museets samlingar finns stora mängder fotografier av dräkter, dräktskick och mode. Vissa av dem är producerade inom museet för internt bruk medan andra har kommit till i en annan kontext och införlivats i museets samling via gåvor eller inköp. Idag finns mellan fem och sju miljoner negativ, positiv och printar i museets arkiv. Redan 1873 började Artur Hazelius samla in fotografier. Nordiska museet har också framställt fotografier av dräkt under lång tid. Det uppstod ett behov av att dokumentera den egna dräktsamlingen med fotografins hjälp, dessutom blev kameran ett viktigt verktyg för museets tjänstemän vid fältarbeten och studieresor. Parallellt med det fortsatte museet att samla på bilder av dräkt och mode genom förvärv av enskilda fotografers och företags arkiv.

Med hjälp av fyra nedslag i Nordiska museets samling av dräkt- och modebilder kommer jag att presentera och diskutera olika exempel på vad dräkt- och modedefotografi kan vara. Mångfalden i Nordiska museets bildsamling är stor. Här finns saklighet och fantasi, vardaglighet och flärd, unika konstverk och massproducerade bilder. Gemensamt för alla bilderna är dock att de inte ba-

ANNA DAHLGREN är fil.dr i konsthistoria och postdoktoral forskare vid Institutet för folklivsforskning, Nordiska museet.

ra är visuella registreringar av plagg eller dräktskick – de är lika mycket tidsbilder. De visar hur kläder och mode har förändrats, och dessutom visar de tydligt att sättet att göra mode- och dräktsbilder har förändrats.

Populära samlarbilder

De första fotografierna som Nordiska museet förvärvade var just bilder av dräkter. Under 1873 införlivades knappt hundra så kallade visitkortsfotografier av män och kvinnor klädda i svenska folkdräkter i museisamlingen. Artur Hazelius hade ambitionen att göra uppteckningar av försvinnande bruk och traditioner och spegla yrkens och näringars organisation och historia. Att samla in dräkter var centralt och i samlingen införlivades såväl folkdräkter som modedräkter, yrkeskläder, vardagskläder och högtidskläder. Vid sidan av själva dräkterna samlade museet in teckningar och fotografier av dräktskick. Visitkortsbilder av människor i folkdräkter var populära samlarbilder under slutet av 1800-talet och de såldes i stora upplagor i pappershandeln eller direkt från fotoateljéerna. Visitkortstekniken, som lanserades på 1850-talet, innebar att åtta eller fler fotografier kunde tas på en och samma plåt. Det gjorde att fotografier blev relativt billiga och under 1860-talet slog fotografi-
et på allvar igenom som massvara i Sverige. Att låta ta sitt eget fotografiska porträtt och att samla på andras var högsta mode.

Visitkortsfotografierna var små, nio centimeter höga och sex centimeter breda, och monterade på kartong. Släktingar och vänner bytte fotografier med varandra och dessutom såldes porträtt av kungligheter och andra kända personer i massupplagor. Bland de massproducerade och populära motiven fanns också vyer, re-

produktioner av konstverk samt bilder av främmande folk och dräkttraditioner. Tidens nationalistiska vurm medförde ett stort intresse för det egna landets historiska och traditionella dräkter. Det syns i bevarade privata fotoalbum, där porträtt av släktingar, vänner och bekanta samsas med bilder av kungligheter, kulturpersonligheter och anonyma modeller i folkdräkter. En stor del av de dräktbilder som förvärvades till Nordiska museet 1873 var just sådana massproducerade folkdräktsbilder som museet köpte direkt från olika fotografers ateljéer. Här gör jag mitt första nedslag.

Bilden av mannen i Leksandsdräkt på nästa sida köptes in direkt från fotografen Rosalie Sjöman (1833–1919) 1873. Sjöman var en av de första kvinnorna i Sverige som framgångsrikt arbetade som fotograf. 1864 startade hon sin verksamhet i Stockholm och hade ateljé på Drottninggatan 42 när bilden togs.

Låt oss nu ta en närmare titt på bilden. Den manlige modellen är fotograferad i helfigur mot en enfärgad bakgrund i ateljé. Han bär en läderrock med pälsbräm. Den svartvita bilden är selektivt handkolorerad. Blusen som skymtar fram under rocken är blåfärgad, kepsen på huvudet är svart och en färggrann halsduk i rött, grönt och gult är virad runt hans hals. Den stormönstrade mattan han står på är färglagd med gult, rött och grönt. Över axeln bär Leksandsmannen en yxa och en sågbock. Han är avbildad frontalt och blickar allvarsamt rakt in i kameran. Hans pose och avsaknaden av rekvisita gör att bilden avviker från det vanliga, borgerliga porträttet vid den här tiden. På 1860-talet dominerade porträtt i helfigur men under 1870-talet, när den här bilden är tagen, blev det allt vanligare med bröstbilder i halvprofil för privat bruk. Den avporträtterade kunde sitta på en stol vid ett bord eller stå lutad mot en balustrad. Sättet att avbilda folk-

Man i Leksandsdräkt fotograferad
någon gång mellan 1868 och 1873.

Foto Rosalie Sjöman,
Nordiska museet.

Fotografisk tolkning av motivet i
Amalia Lindegrens målning
Lillans sista bädd gjord av
ateljén W. A. Eurenus &
P. L. Quist i Stockholm.
Nordiska museet.

dräktsmodellen liknar därför mer samtida, vetenskapliga bilder av det avvikande där helfigursporträttet levde kvar. Så såg till exempel antropologiska fotografier av främmande folkslag ofta ut.

Vi vet inte vem mannen i Leksandsdräkt är – hans identitet är okänd. I folkdräktsbilderna var modellerna anonyma klädhängare, liksom kommande decenniers modefotomodeller. Det skulle dröja nästan hundra år innan modellen i modefotografiet fick ett namn.

Genrebilden till vänster av familjen i Rättviksdräkter som sörjer ett förlorat spädbarn visar tydligt hur de massproducerade visitkortsfotografierna på en och samma gång tillfredsställde intresset för traditionellt dräktskick och behovet av dramatiska berättelser. Detta populära motiv iscensattes i slutet av 1870-talet i Nordiska museets utställningslokaler med dockor och dräkter.

Föremålsregistrering och museifotografi

I takt med att Nordiska museets samlingar växte ökade behovet av att dokumentera och registrera alla förvärvade föremål. 1906 anställdes museets första fotograf och året därpå inrättades en fotoateljé under takåsen i den nyinvidga museibyggnaden på Djurgården. Ateljén var fullt utrustad med mörkrum och hade ett stort takfönster mot norr. Mörkrummens skålar och vaskar är sedan länge torrlagda, men ateljén används och uppskattas än idag av museets fotografer för de fantastiska ljusförhållandena.

Museets första fotograf hette August Hultgren (1869–1961) och var anställd mellan 1906 och 1912. Hultgren startade sin egen verksamhet som fotograf 1896 och drev en fotoateljé i småländska Svinhult när han blev kontrakterad av museet. Förutom

porträtt av ortens befolkning fotograferande han »det gamla« i trakten, byggnader och hantverk. Kanske var det detta kulturhistoriska intresse i kombination med ett litet kundunderlag som gjorde att han under en period arbetade som föremålsfotograf för Nordiska museet.

Tanken att fotografiet kunde användas för att registrera och dokumentera har en lång historia, som givetvis aktualiserades i de växande museiinstitutionerna. Redan i en av de första handböckerna i fotografi som gavs ut 1844 beskrev författaren Henry Fox Talbot fotografiet som ett effektivt verktyg för att registrera och inventera föremålssamlingar. Med ett fotografi av en porslinshylla som illustration lyfter han fram teknikens oöverträffade snabbhet och förmåga att fånga detaljer. Istället för att göra en skriftlig förteckning kunde man framställa en bild av det som skulle förtecknas. Ju mer främmande och fantastiska former föremålen hade – desto större nytta gjorde fotografiet påpekade Talbot.

Registreringsivern utvecklades under 1800-talets gång och fotografi användes inte bara för att dokumentera föremål, utan också människor. Antropologer dokumenterade främmande folk och kulturer medan rättsväsendet och den kriminologiska forskningen gjorde visuella register och kartläggningar av kriminella individer och fångar. Inom medicinen och psykiatrin användes fotografier för att kartlägga sjukdomar och påvisa behandlingarnas effekt och inom det framväxande museiväsendet blev fotografiet ett verktyg för att katalogisera och hålla ordning på det ökande antalet föremål. I ett sådant sammanhang har bilderna i mitt andra exempel kommit till.

De två dräktfotografierna är några av de äldsta i Nordiska museets samling. Vem som har tagit dem är okänt och de är inte da-

terade. Att döma av den använda tekniken, torrplåt, och deras registreringsnummer är de från början av 1900-talet. Möjligen är de tagna av museets första fotograf August Hultgren. Medan glasnegativen ligger förvarade i museets arkiv finns små papperskopior av bilderna uppklistrade på katalogkort av papper. Katalogkort med text, teckningar och påklistrade fotografier var det katalogiseringssystem som användes i museet fram till digitaliseringen. De små bilderna har fungerat som minnesbilder och gjort det möjligt att snabbt få överblick över museisamlingarna. Föremålsfotografier som de här syns sällan i museiutställningar och fotohistoriska böcker. Kanske anses de för vardagliga, kanske tänker man inte på dem som estetiska objekt. Men när de betraktas närmare syns hur mycket omsorg som lagts på komposition, detaljer och tekniskt utförande.

Bilden av hättan från Bohuslän är dramatisk belyst – nota bene utan andra hjälpmedel än dagsljus. Den vita spetsprydda ytan avtecknar sig mot en djupsvart bakgrund. Huvudet som bär den ligger i dunkel. Det långa vita bandet, som sträcker sig ända till nedre bildkanten, ger bilden ett lätt surrealistiskt intryck. Det plattar ut och pekar mot bilden som

Nattmössa från Bohuslän. Foto Nordiska museet, fotograf okänd.

bild samtidigt som ljus och skugga modellerar fram volym.

Fotografiet här intill av herrjackan i rött siden från 1600-talets mitt är inte bara en noggrann dokumentation, det är också så spännande som bild. Jackan är upphängd i fyra tunna trådar på en träram och svävar mot en mörk rymd. I bildytans övre vänstra hörn avtecknar sig konturerna av ett fönster. Att jackan så tydligt befinner sig i ett fysiskt rum skapar en berättelse kring föremålet. Det gör den till mer än bara en registrering av ett plagg. Arrangemanget levandegör plagget. Ett klassiskt grepp i den surrealistiska konsten är att göra döda föremål levande och förtingliga det som lever. Det här föremålsfotografiet knyter an till den tematiken. Jackan hänger, ihopsjunken i ett dunkelt rum, som en övergiven människa på en gudsförgäten plats. Dessutom är bilden en kommentar till bildmediet i sig. Träramen blir till en tavelram som omger motivet. Men till skillnad från en målning som är platt, fylls ramen av ett mystiskt, odefinierat tredimensionellt rum. Kanske är det en slump, kanske är det en mycket medveten bildstrategi från fotografens sida.

I uttryck skiljer sig de här två bilderna tydligt från den dokumenterande bildtraditionen, det vill säga från fotografier inom antropologin, kriminologin och medicinen, men också från föremålsfotografi av senare datum. Till den dokumenterande stilen hörde skärpa, jämn belysning, omönskade bakgrunder och porträtt i profil eller en face. Med den nya sakligheten som kom på 1920-talet blev skärpan, enkla kompositioner och stark kontrast legio i alla typer av fotografi. Fram till dess förknippades de med vetenskap, medan den konstnärliga fotografin experimenterade med oskärpa och ljusdunkel. De här tidiga exemplen på föremålsfotografi är därför intressanta på flera sätt. De poetiska bilderna tagna i början av 1900-talet visar att dokumenterandets

Herrjacka från 1600-talets mitt som kom till museet som gåva 1878.
Foto Nordiska museet, fotograf okänd.

praktik har förändrats. De visar hur ett dokumenterande syfte paras med uttryck från konstfältet.

Senare tiders föremålsfotografier på Nordiska museet är betydligt nyktare. Föremålen är placerade mot en enfärgad bakgrund, bildrummet är grunt, vagt definierat och jämnt belyst. Så ser de allra flesta föremålsfotografier ut från senare decennier. Dessutom effektiviserades och förenklades bilddokumentationen för katalogkorten med tiden. Från 1960-talet och framåt gjordes så kallade regfoton för register och katalogkort. Regfotona var enkelt framställda direktkopior, som alltså höll samma format som negativen, det vill säga 6 x 6 cm. De förvarades i pärmar ordnade efter inventarienummer. De svartvita regfotona var i bruk fram till övergången till digital hantering, som för Nordiska museets del kom i slutet av 1990-talet. Idag samlas alla text- och bilduppgifter kring samlingen i databasen Primus. Primus som togs i bruk 2004 utvecklas kontinuerligt, och ständigt pågår arbetet med att förse de digitala katalogposterna med fotografiska bilder från gamla bildkällor och med nytagna fotografier. Den digitala tekniken har på många sätt förenklat fotograferandet, vilket gör att många registreringsfoton idag tas på plats i magasinerna av annan personal än museets fotografer.

Mode och stil på NK

Modet fotografien som genre växer fram kring sekelskiftet 1900 i västvärlden. I Sverige slår fotografien igenom som illustrationsteknik för reklam och mode på 1920-talet. I Nordiska museets samlingar finns modebilder från enskilda fotografer och företag som till exempel varuhuset Nordiska Kompaniet – där gör jag mitt tredje nedslag. NK:s bildsamling kom till Nordiska

museet 1977. Den består bland annat av cirka 40 000 glasplåtsnegativ och ett icke känt antal pappersbilder av varuhusets interiörer och sortiment. Upphovsman till de flesta bilderna är fotografen Erik Holmén (1893–1963). Holmén startade sin bana som fotograf redan som 13-åring när han 1906 började arbeta som fotografassistent hos hovfotograf Anton Blomberg på Bryggargatan 17 i Stockholm. Efter tio år hos Blomberg startade han sin egen rörelse 1916 och tog inledningsvis mest bilder för veckotidningarna Idun och Veckojournalen. 1920 hade han en egen ateljé på Regeringsgatan 11 och senare på nr 61. På adressen Regeringsgatan 80 drev han ateljé fram till sin död. De första fotograferingarna för NK gjorde Holmén 1917 och var därefter verksam med uppdrag för varuhuset i över 40

Damhatt från 1934.
Foto Erik Holmén,
NK:s arkiv
i Nordiska museet.

Damhattar 1929–1951. Foto Erik Holmén,
NK:s arkiv i Nordiska museet.

år. Han tog många modebilder, dels i redaktionellt arbete för NK:s tidskrift *Stil*, dels för annonser i *Stil* och andra tidskrifter. Holmén fotograferade varuhusets hela sortiment, glas, möbler, inredningar, kläder och skor men han påpekade i en intervju 1943 att han var mest road av modebilderna.

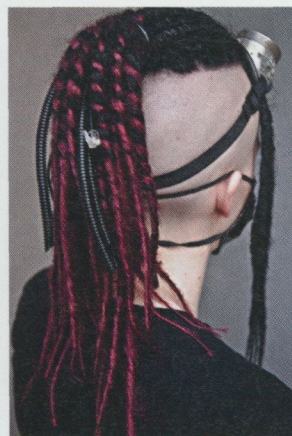
Idag används NK-arkivets modebilder flitigt eftersom de inte bara berättar om företagets historia och produkter utan också är en rik källa till kunskap om dräktskick under nittonhundratalets första hälft – och en källa till kunskap om mer än modets skiftningar. Fotografier från NK:s barnavdelning visar hur barn har klätts och visar dessutom hur synen på barn, barndom och ungdom har förändrats. Samlingens alla hattar från 1930- och 1940-talen visar på förändringar i form, material och storlek. Men de berättar också om modets förutsättningar i relation till den ekonomiska utvecklingen. I svåra tider, särskilt i krigstider, har modet varit inriktat på de mindre, materialsnåla detaljerna i dräkten. Den stora mängden hattar kan därför ses i ljuset av 1930- och 1940-talets ekonomiska kris och världskrig. Med fokus på hattar blev det möjligt att följa modet även om det var brist på material och kassan var skral. Hattarna i NK:s bildsamling berättar därför inte bara *hur* modet såg ut – utan också *varför* det såg ut som det gjorde.

Utställningsfoto – fotoutställning

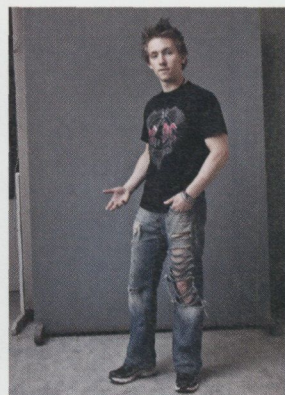
Det fjärde och sista nedslaget görs i nutiden. I februari 2010 öppnade den nya permanenta dräktutställningen *Modemakt – 300 år av kläder* på Nordiska museet. I den processen har musei-fotograferna varit inblandade på flera olika sätt. För det första fotograferade de alla dräkterna i den tidigare fasta utställning-

en *Paris–Stockholm* innan de togs ned och packades in i dräktmagasinen. För det andra fotograferade de alla nya figurer och dräkter innan de ställdes in i montrarna. Slutligen har museets fotografer tagit bilder som ställts ut i själva utställningen. Bilderna av cybergotharen Andreas och hårdrockaren Petter är två exempel. Båda fotograferades 2009 av Mats Landin – en av museets tre fotografer. De två unga männen kontaktades av museets dräktintendenter som undrade om de ville bli fotograferade och intervjuade, och slutligen om de ville donera sina kläder till museet. Idealet är att alla dräkter som samlas in åtföljs av en noggrann dokumentation och i samband med fotograferingen berättade givarna därför om sina tankar och erfarenheter av kläderna och i vilka sociala sammanhang de användes. De visade också hur kläderna bars.

Idag anses kringinformationen i samband med förvärv nödvändig. Identitet och erfarenhet är ledord. Mycket har hänt sedan de första dräktbilderna samlades in till museet på 1870-talet och därför är det intressant att också titta på nutida fotografier som bilder. I bildserien som togs av Petters trasiga jeans finns flera helfigurbilder, frontalt och i profil, som har tydliga likheter med den dokumenterande bildtraditionen från 1800-talet. Samtidigt finns detaljbilder som skulle kunna vara plockade ur en aktuell klädannons eller ett modereportage. Torson på nästa uppslag är en sådan. Som en solitär bild saknar den mycket information. Hur är kläderna skurna? Är det en mans- eller kvinnodräkt? Fotografierna av cybergotharen Andreas skulle också kunna vara tagna ur ett samtida kommersiellt sammanhang. Men här finns ett hisnande historiskt perspektiv. Bilderna från 2009 är tagna i takateljén på museet, troligtvis i samma rum som de mer än hundra år gamla bilderna av hättan och herrjackan

Cybergotharen Andreas. Foto Mats Landin 2009, Nordiska museet.

Hårdrockaren Petter med nya, egenhändigt sönderrepade jeans.
Foto Mats Landin 2009, Nordiska museet.

som presenterats tidigare. Precis som dessa bilder spelar med det fotografiska mediet och avbildningskonventioner gör Mats Landins bilder det när den gråa bakgrundsskärmens kant och vänstra stöd blir en del av motivet. Inga försök görs att dölja att Andreas och Petter befinner sig i ett rum och att det rummet är fotoateljén på Nordiska museet. Tiden gör en loop.

Roland Barthes skriver i sin klassiska bok *Det ljusa rummet* att tiden alltid gör sig påmind i fotografier. De pekar ut »det var« och gör det sedda och upplevda till historia. Samtidigt gör fotografi-er att dåtiden kan upplevas som ett nu. Mats Landins bilder som talar med de hundra år gamla föremålsfotografierna är ett tydligt exempel på det. De synliggör tiden som passerat, men knyter samtidigt samman nu och då.

Den stora samlingen av dräktfotografier i Nordiska museet är inte bara en skatt för alla som intresserar sig för klädedräktens och modets utveckling, den ger också ovärderliga inblickar i fotografins och dräktbildens historia. Fotografiet är ett medium som har en stil – ett mode. Just detta är något som Nordiska museets mångskiftande bildsamling kan berätta.

Foto Mats Landin 2009, Nordiska museet.